

ГО «Асоціація регіональних засобів масової інформації»

**Моніторинг змін експортно-імпоротної сфери
Чернігівської області**

Аналітичний звіт

Чернігів

2023

Матеріал підготовлено в рамках проекту «Підтримка Громадської ініціативи «За прозору та чесну митницю», який реалізується Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій за сприяння Європейського Союзу, та співфінансування МФ «Відродження» та ATLAS Network.

Автор звіту

Гапоненко Дмитро, керівник проекту, доцент кафедри права, філософії та політології Національного університету „Чернігівський колегіум” імені Т. Г. Шевченка.

Зміст публікації є виключною відповідальністю ГО «АРЗМІ» і жодним чином не відображає точку зору Європейського Союзу, МФ «Відродження» та/або ATLAS Network.

ГО „Асоціація регіональних засобів масової інформації”
15600, Чернігівська область, м. Мена, вул. Робітничка, 2.
infocn7@gmail.com

Зміст

1. Обґрунтування і методологія дослідження	4
2. Загальна характеристика експортно-імпортової сфери	4
3. Робота Чернігівської митниці	7
4. Експорт.....	10
5. Імпорт.....	12
6. Нова комп'ютеризована транзитна система (NCTS)	14

1. Обґрунтування і методологія дослідження

Упродовж квітня – листопада 2023 р. громадською організацією «Асоціація регіональних засобів масової інформації» було реалізовано проект: «Моніторинг змін експортно-імпоротної сфери Чернігівської області», спрямований на вивчення якості надання послуг Чернігівської митниці, особливостей, проблем і потреб бізнесу при здійсненні зовнішньої торгівлі.

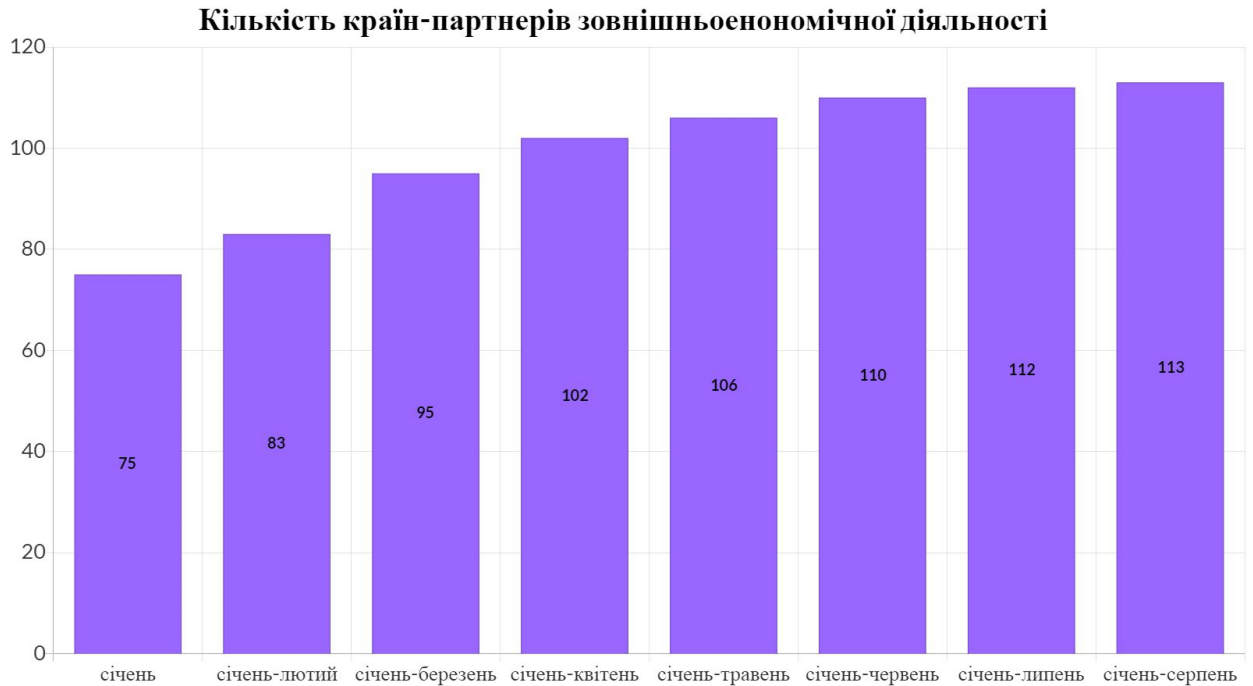
Військові дії на території Чернігівської області завдали важких збитків підприємствам, частина з яких так і не відновила роботу. Було зруйновано транспортну інфраструктуру (дороги, мости, залізничне сполучення), тривалий час був відсутній зв'язок. Відбулися значні зміни у роботі Чернігівської митниці. Фактично, прикордонна транзитна служба перетворилася на внутрішню. З 24 лютого 2022 р. всі пункти пропуску з білоруссю і російською федерацією припинили роботу, а інфраструктура зазнала руйнувань. Такі обставини змусили суб'єктів ЗЕД шукати нові шляхи і часто нових партнерів для поставок сировини і вивозу готової продукції.

Моніторинг проводився шляхом проведення раз на 2 місяці 8 глибинних інтерв'ю з суб'єктами зовнішньо-економічної діяльності (далі ЗЕД), брокерами, представниками Чернігівської обласної військової адміністрації, Чернігівської митниці і Чернігівської торгово-промислової палати.

2. Загальна характеристика експортно-імпоротної сфери

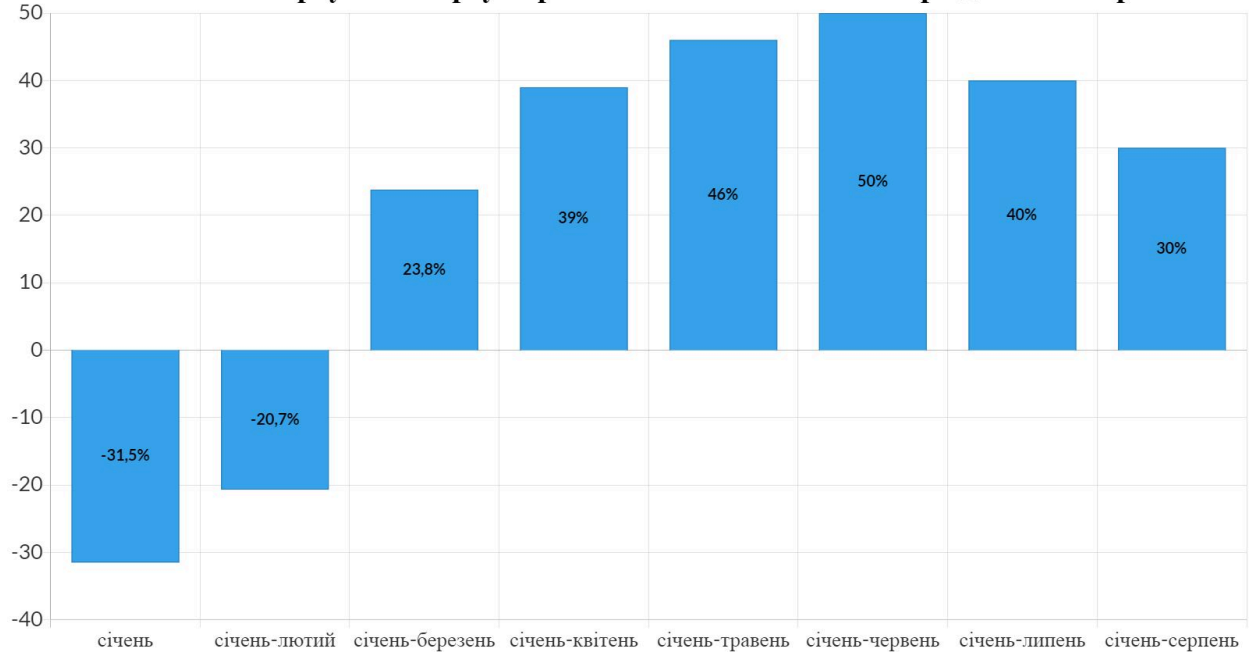
За результатами січня – серпня 2023 р. підприємства Чернігівщини здійснювали зовнішньоторговельні операції з партнерами зі 113 країн світу. Незважаючи на загальну складну ситуацію, суб'єкти ЗЕД проводили пошук нових ринків збуту для власної продукції. Так, разом з традиційною переорієнтацією на європейський ринок, були здійснені поставки до ПАР, Конго, ОАЕ, Оману, Саудівської Аравії тощо. Перелічені країни можна

умовно охарактеризувати як «важкі» і для успішної роботи з ними бізнесу потрібно тримати у штаті висококваліфікованих юристів. На відміну від країн ЄС, вони не такі прозорі, із ненадійним або не перевіреним механізмом фінансових гарантій, часто не мають тісних двосторонніх відносин з Україною тощо.

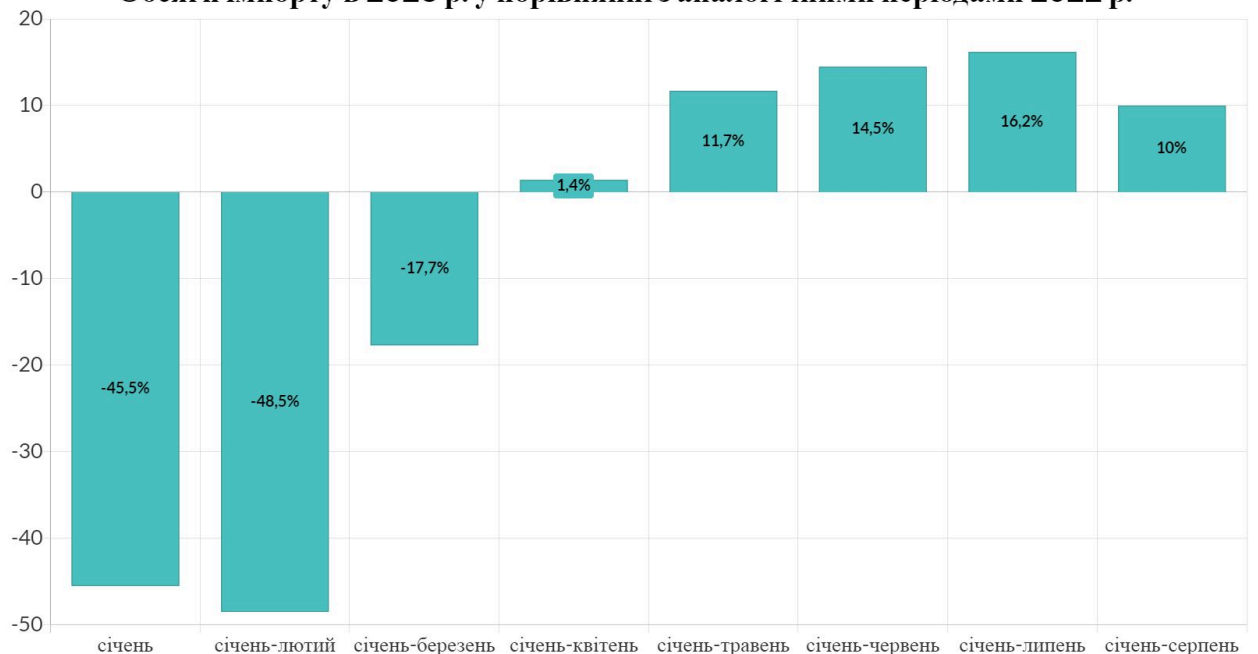
У порівнянні з аналогічним періодом 2022 р., експортні поставки зросли на 30 %. Товарну структуру експорту формували: зернові культури (47,8 %), жири та олії (15,5 %), деревина та вироби з деревини (7,4 %), готові харчові продукти (7,1 %), текстильні матеріали та вироби (3,8 %), папір та картон (2,7 %), взуття (1,2 %), машини та обладнання (1,3 %). Підприємства області у звітному періоді наростили обсяги експорту зернових культур у 1,6 рази, текстильних матеріалів та виробів у 1,4 рази, жирів та олій у 1,2 рази, продукції хімічної промисловості у 2,3 разу. На 47,5% зросли поставки продукції тваринного походження, на 35,3% деревини та виробів з деревини, на 22,4% готових харчових продуктів. Проте, у порівнянні з довоєнними показниками 2021 р. експорт скоротився на 21,1 %.

Обсяги експорту в 2023 р. у порівнянні з аналогічними періодами 2022 р.

Імпорт товарів за результатами січня – серпня 2023 р. зріс на 10,0 % відповідно до аналогічного періоду попереднього року. Імпортні товарні позиції формували: продукція хімічної промисловості (19,9 %); текстильні матеріали та вироби (12 %), папір та картон (10,2 %); готові харчові продукти (10 %); полімерні матеріали та вироби з них (9,4 %); мінеральні продукти (9,1 %); машини та обладнання (8,5 %). Що стосується показників 2021 р., то у порівнянні з довоєнним часом обсяги імпорту також скоротилися на 23,7 %.

Обсяги імпорту в 2023 р. у порівнянні з аналогічними періодами 2022 р.

В цілому, за вказаний період, експорт продукції суб'єктами господарювання Чернігівської області перевищував імпорт у 2,7 рази.

Аналізуючи вказані дані, варто зазначити, що стрімке зростання показників як експорту, так і імпорту в березні – квітні 2023 р., не є наслідком збільшення ділової активності в регіоні. Справа в тім, що в цей же період 2022 р. в області велися бойові дії і зовнішньоекономічні операції не здійснювалися взагалі.

3. Робота Чернігівської митниці

Завдяки вчасному реагуванню на відключення електроенергії і повітряні тривоги ще наприкінці 2022 р., Чернігівська митниця працювала у штатному режимі впродовж усього досліджуваного періоду. Збоїв у роботі електронних сервісів також не спостерігалось. Те саме стосувалося і роботи об'єктів інфраструктури служби. За виключенням митного терміналу в с. Рівнопілля, який припинив свою роботу з початком військової агресії росії, всі митні пости у Чернігові, Ніжині, Прилуках і Козельці надавали послуги у повному обсязі.

Через військові дії були розірвані економічні зв'язки з росією і білоруссю, а також припинилися транзитні потоки, через що Чернігівська митниця перетворилася на внутрішню митницю. З одного боку, це зменшило навантаження на персонал і дозволило місцевим суб'єктам господарювання здійснювати весь перелік митних операцій без черг і з максимальною швидкістю, а з іншого – значно зменшилися митні збори і надходження до державного бюджету.

Окрім втрати транзиту, на обсяг наповнення бюджету також суттєво вплинула і специфіка зовнішньоекономічної діяльності підприємств. Так, на Чернігівщині експорт значно переважає, під час якого митниця надає лише сервісні послуги.

Щодо питання облаштування повноцінного митного терміналу безпосередньо у м. Чернігові, то на початку 2023 р. воно не

обговорювалося. Разом з тим, представники митниці вже тоді були готові до спільного вирішення цієї проблеми разом з підприємцями і органами місцевого самоврядування за наявності відповідних потужностей: складські приміщення, рампа, камери спостереження, охорона тощо.

Проте, вже влітку на цьому почали наголошувати не тільки митники, а також брокери. Справа втім, що стали відомі деталі змін до Митного кодексу України, які мали набрати чинність 7 листопада 2023 р. Вони стосувалися тих випадків, коли, наприклад, декларант відправляє документи на митний пост Чернігів, то йому обов'язково треба пред'явити вантаж на термінал, якого немає. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що сам митний пост Чернігів знаходився у центральній частині міста, яка не пристосована для курсування і стоянки великої кількості важковагового транспорту.

Вперше з потенційними проблемами всі учасники експортної сфери зіткнулися після прийняття Закону України № 3229-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо використання митних декларацій та електронної транзитної системи, передбачених Конвенцією про процедуру спільного транзиту, для здійснення транзиту на умовах цього Кодексу», який набув чинності 29 липня 2023 р. Зокрема, Закон передбачав, що вивезення товарів у режимі експорту, підлягало обов'язковому пломбуванню. Однак, усвідомивши неготовність митної інфраструктури і більшості суб'єктів ЗЕД до таких різких змін, уже за кілька днів Держмитслужба разом з Міністерством фінансів України підготували роз'яснення, згідно з яким експортер повинен був доставляти товар до митного терміналу лише за умови, якщо митниця направила йому відповідну вимогу про пред'явлення. Тому, на початку серпня 2023 р. Чернігівська митниця повернулася до звичного режиму роботи.

Варто зазначити, що суб'єкти ЗЕД регіону, які здійснювали оформлення експорту в інших областях України зіткнулися з ситуацією, коли адміністрації окремих митниць почали трактувати роз'яснення до

Закону на власний розсуд. Так, митні пости у великих містах не витримали миттєвого напливу важковагового транспорту і були вимушені повернутися до попереднього формату роботи. Натомість, у маленьких містечках підприємців попередили, що відтепер усі в обов'язковому порядку повинні заїжджати на термінал для пломбування.

На думку учасників дослідження, у такому рішенні була зацікавленість окремих представників митниці, оскільки термінали належать приватним структурам, а за в'їзд треба сплатити від 700 до 1 500 грн. У зв'язку з цим, не бажаючи нести додаткові фінансові витрати, частина підприємців повернулася до оформлення експорту на Чернігівській митниці.

Крім того, з прийняттям Закону суб'єкти ЗЕД практично втратили право на помилку в документації. Справа втім, що інспектор приймає документи до роботи за умови, коли машина вже перетнула кордон у зоні митного терміналу. Якщо в процесі виникатимуть зауваження, або виявляться неточності і оригінали документів знаходяться у водія, який оформлюється, наприклад, у Києві, а підприємство розташоване в Чернігові, то для подальшого проходження кордону і розмитнення другої сторони, треба надсилати документи поштою, чи доставляти їх водію самостійно. Все це призвело до того, що процедура оформлення експорту збільшилася на один день.

Упродовж жовтня 2023 р. Чернігівська митниця провела ряд заходів для підготовки до змін у митному законодавстві. Так, керівництвом було прийняте рішення про переведення підрозділу митного оформлення з Чернігова до с. Рівнопілля, яке знаходиться за 7 км від міста, де до 24 лютого 2022 р. функціонував повноцінний термінал. Уже у перші дні роботи, користувачі відчули певні логістичні переваги, відсутність черг, достатню кількість інспекторів і зручний графік роботи. Проте, заїзд до терміналу став платним.

Загалом, учасники опитування відмітили, що впродовж року відбулося відчутне покращення якості надання послуг на митниці. Як наслідок, частина підприємців повернулася до оформлення товарів у Чернігові, а кількість оформлюваних декларацій зросла майже на 10 %.

4. Експорт

Початок 2023 р. характеризувався скороченням експортних поставок. У січні на загальну ситуацію вплинули збої в роботі системи «Шлях» і перевантаження електронної черги у п.п. Ягодин. Проте, більшість учасників опитування оцінили такий спад як звичне сезонне явище.

Негативні тенденції у лютому були викликані побоюванням підприємців брати контрактні зобов'язання через високі ризики на фоні перебоїв з електропостачанням, а також зменшенням замовлень від партнерів з Південно-Східної Азії, викликаних місцевими Новорічними святами.

У квітні значно погіршилася ситуація з експортом продукції сільськогосподарського призначення внаслідок припинення транзиту через територію Польщі, Угорщини, Болгарії та Словаччини. Під заборону потрапила продукція 1 – 24 групи за УКТ ЗЕД, що зупинило діяльність багатьох учасників зовнішньої торгівлі, ускладнило ситуацію на кордоні і поставило під загрозу виконання контрактів з поставки продукції до країн Азії і Латинської Америки.

У травні – червні становище дещо покращилося, але проблема не зникла. Загалом, склалася неоднозначна ситуація. З одного боку, прямих заборон на експорт сільськогосподарської продукції не було, а з іншого – зустрічалися непоодинокі випадки, коли вантаж не пропускали через кордон. При цьому, встановити конкретні причини відмов нам не вдалося. На думку учасників дослідження, це призвело до зменшення об'ємів відправлення товарів 1 – 24 групи у 2 – 3 рази.

У той же час, новою проблемою для експортерів стали регулярні запити від Державної податкової служби України в рамках законодавства про ухилення від сплати податків із використанням суб'єктів не резидентів України. Питання полягало в тому, що якщо підприємство відправляло продукцію до країн, в яких ставка податку на прибуток менша ніж в Україні, то такі операції підлягали моніторингу. В першу чергу, це стосувалося таких країн як Німеччина, Польща і Молдова. Якщо, на думку податкового інспектора, були невідповідності у ціноутворенні, то відбувалося додаткове нарахування 30 % податку на прибуток. Однак, для того щоб довести такий факт, треба було проаналізувати весь експорт підприємства і на загальному фоні знайти декларації, згідно яких товар був проданий за заниженими цінами. Незручність полягала в тому, що навіть найдрібніші партії експорту потрапляли під перевірку, а це, в свою чергу, збільшило навантаження на бухгалтерів підприємств.

Інша проблема стосувалася підприємств, які уклали контракти з суб'єктами господарювання з білорусі до 24 лютого 2022 р. і не отримали товар або кошти. Не дивлячись на постанову НБУ № 71 від 30 травня 2023 р., згідно якої на період дії правового режиму воєнного стану та 90 днів після нього припинено граничні строки розрахунків за зовнішньоекономічними договорами, що не були завершені до 24 лютого 2022 р., відповідним суб'єктам ЗЕД надходили нарахування і виписувалися штрафи.

Наприкінці літа, окрім вже зазначених проблем, респонденти вказали на деякі аспекти роботи Управління фітосанітарної безпеки Чернігівської області, які створювали незручності в роботі підприємців. Так, досить складною залишалася процедура реєстрації у фітосанітарній службі, яка могла тривати до двох тижнів. У випадку необхідності експорту окремих видів сільськогосподарської продукції, такі терміни могли призвести до псування товару. Крім того, пройшовши реєстрацію, суб'єктам ЗЕД необхідно або привозити вантаж до фітосанітарної служби, або доставляти

інспектора до місця зберігання для відбору зразків і після їх перевірки, на наступний день, отримати сертифікат. При цьому, підприємці зазначили, що їм відомі пункти пропуску, в яких можна отримати всі фітосанітарні дозволи одночасно з митним оформленням і не витратити для цього кілька днів.

Також, учасники опитування усе частіше акцентували увагу на незадовільній демографічній ситуації і недостатній кількості фахівців у регіоні, спричинених тривалими військовими діями, виїздом населення за кордон, мобілізаційними заходами тощо.

Непроста ситуація склалася в експортній сфері восени. Оскільки більше половини всього експорту області формує сільськогосподарська продукція, то обмежуючі заходи на транзит з боку Польщі призвели до відчутного скорочення кількості відправлень.

Також підприємців суттєво дезорієнтувало запровадження верифікації експорту кукурудзи, ріпаку, соняшнику і пшениці до країн Вишеградської групи (Польщі, Чехії, Словаччини та Угорщини). У зв'язку з цим, респонденти наголосили на такій проблемі, як часта зміна законодавства і підзаконних актів у сфері зовнішньоекономічних відносин і необхідності постійної адаптації до змін.

Проте, всі вище згадані проблеми стали другорядними порівняно з чергами на кордоні. В середньому, час очікування перетину кордону у вересні – жовтні становив 10 – 12 діб, а в окремих випадках – 18 діб. Варто додати, що все це відбувалося на фоні попереджень з польського боку про повне блокування руху вантажного транспорту через пункти пропуску «Ягодин», «Краковець» і «Рава-Руська».

5. Імпорт

Традиційним проблемним питанням при імпорті товарів залишалася процедура визначення митної вартості. У зв'язку з чим, на Чернігівщині склалася неоднозначна ситуація. З одного боку, втрата транзиту і

руйнування ряду великих підприємств, що імпортували значні обсяги продукції, а з іншого, на думку учасників опитування, інспектори продовжували шукати різні приводи збільшення митної вартості товарів. Такі дії призвели до того, що суб'єкти ЗЕД почали відмовлятися від послуг Чернігівської митниці і розмитнювати імпорт на західному кордоні.

Серед нових явищ при імпорті, суб'єкти ЗЕД вказали на необхідність 100 % гарантувати ПДВ і митні збори, шляхом перерахування коштів на рахунок митниці. Той факт, що вантаж завозився не по митній декларації, не повинен оподатковуватися, мав сертифікату походження або декларацію Т1 – не враховувався. Підприємець все одно повинен був перерахувати гроші, щоб вантаж просто заїхав на територію України. Далі, можна було ці кошти повернути, або залишити в якості гарантійного платежу для майбутніх операцій. Проте, в будь-якому випадку, це певна сума обігових грошей, яку не можна було використати для поточних потреб підприємств. Разом з тим, про таку проблему нам повідомив лише один учасник дослідження, а тому вона потребує більш детального вивчення і уточнення.

На початку літа, проблема визначення митної вартості відійшла на другий план, оскільки імпортоорієнтовані підприємства стали частіше відкладати придбання великих партій товару через невизначеність ситуації внаслідок війни.

У той же час, відбулися позитивні зміни у ставленні митників до імпортерів. Внаслідок відмов від послуг Чернігівської митниці, представники служби почали звертатися до суб'єктів ЗЕД і брокерів, щоб ті повернулися і розмитнювали товари безпосередньо у чернігівському регіоні. А вже восени респонденти вказали на значний прогрес у вирішенні цього питання Чернігівською митницею. Так за вересень – жовтень 2023 р. жодних непорозумінь приводу розміру мита не виникало, а товар оформлювався за вартістю контракту, що, в свою чергу, збільшило кількість суб'єктів ЗЕД, які розмитнювали товари у Чернігові.

6. Нова комп'ютеризована транзитна система (NCTS)

1 жовтня 2022 р. Україна долучилася до Конвенції про процедуру спільного транзиту і розпочала здійснювати міжнародні торгівельні операції з використання Нової комп'ютеризованої транзитної системи, яка у широкому вжитку отримала назву – Митний безвіз. Даний крок був одним із зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію з ЄС.

Загалом, Україна стала 36 країною учасницею конвенції разом 27 країнами ЄС, 4 країнами Європейської асоціації вільної торгівлі, Великобританією, Туреччиною, Північною Македонією і Сербією.

Приєднання України до Конвенції мало на меті спростити митні формальності і логістику з країнами учасниками. Здійснювати всі операції за однією декларацією – T1 та з покриттям однією фінансовою гарантією. Суб'єкти ЗЕД, які отримали авторизацію на митниці, можуть відправляти власну продукцію без пред'явлення на терміналі.

За даними Державної митної служби України, за перший рік функціонування «митного безвізу» було оформлено майже 24 тис. декларацій. Найбільший приріст користувачів до системи NCTS був у квітні – травні, а також відбулося відчутне позбавлення впродовж вересня.

Разом з тим, приєднання до Конвенції викликало ряд труднощів серед учасників зовнішньої торгівлі. За інформацією від Чернігівської митниці, 13 жовтня 2022 р. було оформлено першу транзитну декларацію Т1, а 19 жовтня вантаж успішно доставлявся до Королівства Нідерланди. Проте, протягом року суб'єкти ЗЕД Чернігівщини не надто активно користувалися перевагами «митного безвізу».

Як вже зазначалося вище, найбільше переваг від оформлення декларацій Т1 отримали підприємства, які мають статус Авторизованого економічного оператора (АЕО), авторизованого експортера або авторизованого вантажовідправника. Однак, отримання вказаних авторизацій для більшості підприємств виявилось складним, а подекуди і неможливим завданням, про що свідчать статистичні дані. Так, станом на 6 листопада 2023 р., серед усіх підприємств України, статус АЕО отримали лише 12 суб'єктів ЗЕД.

Варто додати, що правилами отримання авторизацій передбачений повний доступ державних органів до бухгалтерії підприємств. У зв'язку з цим, респонденти зазначили, що не відчують 100 % гарантії, що комерційна інформація, в першу чергу, про постачальників підприємства, не буде використана проти них або передана третім особам.

Також, при експорті в режимі «митного безвізу», вантаж повинен транзитом проходити через кордон, але при виїзді з України, з польського боку, постійно здійснювався митний огляд. Так, траплялися непоодинокі випадки, коли необхідно було проходити перевірку фітосанітарної і ветеринарної служб, причому для товарів, які за своїм складом не підпадають під такого роду перевірки.

Крім того, у вересні – жовтні збільшилася кількість випадків, коли польські митники відмовлялися приймати декларації Т1 видані в Україні. Підставою були «помилки» в документах, без жодних додаткових пояснень. Натомість, коли водій оформлював таку саму декларацію у польського брокера (вартість послуги складала 140 злотих), всі «помилки»

і претензії раптовим чином зникали. Для порівняння, на кордоні з Румунією, нічого подібного учасниками дослідження зафіксовано не було.

Іншою причиною, що стримувала суб'єктів ЗЕД від використання системи спільного транзиту, залишалася висока вартість фінансової гарантії і послуг організації гаранта. Так, підприємство могло самостійно виступити фінансовим гарантом, однак це потребувало наявності значних обігових коштів. За таких обставин, більшість експортерів могли забезпечити поставки лише не великих партій товару, а от системна робота у великих об'ємах була практично неможливою. Ускладнювало ситуацію і те, що для багатьох підприємців тривалий час незрозумілим залишався механізм розрахунку суми гарантії.

8 травня 2023 р. у найбільших пунктах пропуску був запущений режим електронної черги. За результатами роботи сервісу ми отримали тільки позитивні відгуки. Проте, впродовж кількох місяців функціонування сервісу не було синхронізоване з системою NCTS. Підприємства, які оформляли експорт у режимі Т1, не мали змоги зареєструватися у черзі. Спочатку суб'єкту ЗЕД треба було оформити звичайну декларацію, потім зареєструватися у Єчерзі і тільки після прибуття на кордон, скористатися «митним безвізом». Усе це призводило до збільшення навантаження на працівників пунктів пропуску, часу перетину кордону, а також суттєвого зменшення кількості оформлених декларацій Т1 на внутрішніх митницях.

Щодо імпорту в режимі «митного безвізу», то тут теж не все однозначно. Чимало європейських підприємців відмовлялися оформлювати декларації Т1 до пункту призначення товару, наприклад, до Чернігова. Підставою було те, що в Україні йдуть бойові дії і вони не бажають власним коштом перекривати зобов'язання (фінансові гарантії) нашою територією. Тому, більшість декларацій Т1 втрачали свою чинність ще на кордоні.

Також, на думку учасників опитування, повний перехід до системи NCTS може призвести до того, що всі великі імпортери, які завозять значні партії товарів, з метою зменшення логістичних витрат, будуть розмитнювати товар одразу на кордоні. За таких обставин відбудеться суттєве зменшення митних зборів у внутрішніх митницях. Фактично, їх клієнтами залишаться лише дрібні місцеві імпортери, у яких немає філій по всій державі.

Таким чином, приєднання України до Конвенції про процедуру спільного транзиту стало важливим кроком на шляху до повноцінного членства в ЄС. Проте, через ряд причин, пов'язаних з війною, станом економіки і особливостями ведення бізнесу, суб'єкти ЗЕД не змогли отримати переваги від системи NCTS у повному обсязі.